

BÁNKI ÉVA

Szakeralitás és kommunista eszmeiség a brazil templomépítészetben

Brazília területén nem léteztek indián magaskultúrák, így aztán a brazil templom- és városépítészetnek sincsenek igazi bennszülött gyökerei. Az első brazil fővárosnak, Salvadornak, majd a szintén a tengerparton épült Rio de Janeirónak, a később az óceán partjától hatvan kilométerre, egy jezsuita iskolaközpontból kifejlődött São Paulónak sincs semmiféle helyi előzménye. Ezek az európai városok mintájára kialakított latin-amerikai metropoliszok csak a nyugat-európai kultúra hatalmasra nőtt „árnyékvárosai”.

Am nemcsak a gyarmati múlttal való szakítás tette szükségessé egy, a szárazföld belsejébe épített vadonatúj főváros kijelölését, hanem gazdasági szempontok is. Bár a portugál gyarmatosítás jellegében eltért a spanyoltól (vagy akár a franciától vagy az angoltól), mint az egykori gyarmatbirodalmak legtöbb országára, Brazíliára is jellemző volt, hogy a népesség és a gazdaság évszázadokon át a tengerparti területekre koncentrálódott – innen, a tengerpartról indultak az utak és a vasutak. A XIX–XX. században nyilvánvalóan eljött az ideje a belső területek gazdasági kiaknázásának is.

A Pombal márki (1699–1782) szolgálatában álló genovai származású kartográfus, Francesco Tosi Colombina térképén már 1751-ben feltűnt egy Brazília szívébe, a Planalto középpontjába tervezett nagyváros,¹ egy Új Lisszabon. Ez a város persze hosszú-hosszú évtizedekig, sőt évszázadokon át utópia maradt. Egy ilyen központ megalapításához és felfejlesztéséhez sokáig még hiányoztak az erőforrások. A nemzeti függetlenséget pártoló Bonifácio de Andrade e Silva 1823-ban már konkrétan a brazil fővárosnak a Planaltóra költöztetését javasolta – ennek az egyelőre még csak képzeletben élő városnak ő adta a *Brasília* nevet. (Melyet mi következetesen nem Brasíliának, hanem magyar szokást követve Brazíliavárosnak nevezünk a dolgozatban). 1922-ben már lerakták a tervezett főváros alapkövét is. Erre a célra a brazil alkotmány már 1894-ben lefoglalt egy 14 000 négyzetkilométeres területet.

Az „ideális város” eszméje, vagyis az emberi életforma és gondolkodás átalakítása a művészi térformálás segítségével nagyon régóta kísérti a nyugati gondolkodást. Az „ideális város” gondolata a középkorban elválaszthatatlan volt a spirituális tér kialakításától, a kolostor- és katedrálisépítészettől. A nagy pestisjárványt követően pedig már előtérbe kerültek a „tökéletes város” egészségügyi-népegészségügyi szempontjai – és művészi inspirációkként maguk az antik városok.² Az első reneszánsz ideális város, Filarete Sforzindája modelljében felsejlik Platón Antlantiszta

¹ Riccardo FONTANA: *Francesco Tosi Colombina*, Brasília, Charbel, 2004, 50–51.

² HAJNÓCZI Gábor: *Az ideális város a reneszánszban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994, főként 75–81.

is. A különféle, rácsszerkezeteken alapuló, áttekinthető geometriai rendet tükröző reneszánsz „ideális városok” azért nem mind maradtak álomvárosok, részben vagy egészben meg is épültek (Ferrara, Piacenza), de pl. Leonardo „tökéletes városa” (rengeteg műszaki újdonsággal, föld alatti szennyvízrendszerrel, zsiliprendszerrel szabályozott mesterséges csatornákkal, többszintes, vertikálisan összekapcsolt utcahálózattal) papíron maradt. Témánk szempontjából nem érdektelen, hogy a modern művészet és technika számos eredményét ötvöző „ideális városok” alapítása micsoda lendületet kapott a két világháború közötti Itáliában.³ Nagyon érdekes, hogy az olasz történelem egyik legnagyobb építetőjének, Mussolininek még eszébe sem jutott magát a templomépítészetet is „forradalmasítani” – ez a feladat (kis iróniával) a brazil kommunistákra maradt.

A nyugati városfejlődés oly szervesen alakult az évszázadok, évezredek folyamán, hogy Európa magállamaiban alig találunk példákat fővárosok átköltöztetésére vagy megalapítására. A leghíresebb európai „főváros-alapítás” Szentpétervár (kezdetben Pétervár, később Leningrád) 1703-as megalapítása. A cél Pétervár esetében is túlmutat egy új gazdasági központ létrehozásán, Nagy Péter – Puskin szavaival – „ablakot akart nyitni Európára”, vagyis egy új főváros kijelölésével is szerette volna felzárkóztatni a birodalmát Nyugat-Európához. Ebből következően a Moszkva–Pétervár oppozíció szinte teljes egészében meghatározza a XIX–XX. század orosz irodalmát, egyben a nyugatos–szlavofil ellentétet és a hagyományos orosz gondolkodás Nyugathoz való viszonyát is. Az „istentelen”, „mesterkelt” Pétervár az ördög városa (először talán Gogol *Pétervári történetekjében*) – a „szent” Moszkva ellenlábasa, mely Pétervárral ellentétben egy organikusan fejlődő, ősi település.⁴

Érdeemes „Észak Velencéjét” (Szentpétervár ma negyvenkét szigeten fekszik, az óvárosa szinte teljes egészében cölöpökre épült) összehasonlítani az az Adria királynőjével. Velence az egyetlen olasz nagyváros, melynek nincs antik előzmény⁵ – ráadásul igen különös körülmények között, a népvándorlás idején Itáliára zúduló lovas nomádok elleni védekezésképp született. Velence felépítése nem tudatosan „eltervezett”, hanem hosszú évszázadok során, spontán módon jött létre – ennek ellenére ez a város volt a középkori utazók szemében az egyik „legmesterkéltebb” település.⁶

Velence, az Adria királynője a bizonyosság arra, hogy egy város felépítése nemcsak egy közösség kultúráját képes befolyásolni, hanem államberendezkedését is. Egy birodalmi központ, melynek nincs természetes magaslati pontja (és a többi la-

³ Paolo NICOLOSO: *Mussolini architetto*, Torino, Einaudi, 2008, főként 280–284.

⁴ HAJNÁDY Zoltán: „A Pétervár-mítosz az orosz irodalomban”. *Modern Filológiai Közlemények*, VI., 2004/1. sz. 62–73.

⁵ Ma is folynak a lagúnákban antik városelőzményeket kereső feltárások. De amennyiben a régészek régi római utakra vagy falakra is bukkannak, az témánk szempontjából nem bizonyít semmit. Ez az „ősi város” (ha egyáltalán volt ilyen) láthatatlan volt a középkorban. A középkori Velence nem tekintette magát egyetlen antik város örökösének sem.

⁶ BÁNKI Éva: *Telibold Velencében*, Budapest, Jelenkor, 2020, 35–99.

kóhelytől világosan elkülönülő elit negyede), egy város, ahol – Szentpétervárral szemben – senki sem jár lovon, tehát nem „előzheti meg” a többieket, talán tényleg hajlamos a köztársasági államforma és a stabilitás megbecsülésére.

Velence mintha igazolná Pétervár és Brazíliaváros építőinek koncepcióját: lehetséges egy társadalom komplex struktúráját befolyásolni vagy akár megváltoztatni – építészeti eszközökkel (is). Ez az oly tűnékenynek, bizonytalannak tetsző város hozta létre Európa egyik legstabilabb (mindenféle forradalomnak és „felfordulásnak”) leginkább ellenálló államszervezetét.

Mindeközben Velence története arra is figyelmeztet, hogy ehhez a tényleg bámulatos stabilitáshoz pusztán építészeti eszközök nem elégségesek. Hiszen nem feltétlenül az épületek szépsége és elrendezése, hanem a minden velencei polgár számára elérhető jóléti vívmányok (nyugdíj, egyebek) és persze a kulturális intézmények (karnevál, zene, opera – egyáltalán a velencei ünnepek kidolgozott rendszere) volt csak képes az „összezártság” különösen telente nyomasztó pszichés terheit ellensúlyozni. A cölöpökre épült városban még a magaskultúra is a gondosan óvott társadalmi stabilitás szolgálatában állt.

A brazilok a csodás gyorsasággal, negyvenegy hónap alatt megépült Brazíliavárossal nem valamiféle tengerről támadó külső ellenséggel szemben kívántak védekezni. Nem is akartak a „világra ablakot nyitni” – a brazil Planalto tulajdonképp egy gyéren lakott, a kozmopolita brazilok számára igen kevésbé vonzó, sem tengerparttal, sem hegyekkel, sem nagy folyóval nem rendelkező országgrész. A turisták szemében egyébként amúgy is a tengerparti Rio de Janeiro a „tipikusan” brazil város.

Az ország szívébe telepített fővárossal a brazilok önmagukat szerették volna felfedezni, és létrehozni egy európai városmintáktól független, Brazília egységét, sőt küldetését⁷ kifejező „nemzeti fővárost”. Mi mást sugallna már a város neve is? A turisták által csodált, part menti városok építészeti jellegzetességeikkel mindenkét Latin-Amerika gyarmati múltjára emlékeztetettek. „Az ország földrajzi értelemben vett belsejének a felemelését a posztkoloniális identitás megteremtésének az igénye éltette. Az addigi főváros, Rio de Janeiro ellen szólt a koloniális múlton kívül a túlnépesedés, a lakáshiány és a város terjeszkedését gátló topográfia.”⁸ A kulturális autonómia már-már romantikus vágya, az utópia kommunista ideológiával átítított eszménye, a gazdasági felemelkedés, a belső területek fejlesztésének kényszere Brazíliaváros létrejöttében szétválaszthatatlanul összefonódott.

Az autoritárius Estado Novo, „Új állam” után 1956-ban uralomra jutott új államelnök, Juscelino Kubitschek de Oliveira megválasztása után rögtön megalapított egy, az új várossal foglalkozó vállalatot, a NOVACAP-ot, és megbízta Oscar Niemeyer, akkor még fiatal építész az új főváros építtetésének vezetésével. 1956-ban el is kezdődtek a tervezési munkák. Az építés jogát Lúcio Costa nyerte

⁷ DEIS SIQUEIRA: „Novas religiosidades na capital do Brasil”. *Tempo Social*, São Paulo, XIV, 2002/5. 177–197.

⁸ SEBESTYÉN Ágnes Anna: *Dél-amerikai álom: Brazíliaváros mítosza és valósága*, 2020.04.29., epiteszforum.hu/del-amerikai-alom-brazilivaros-mitosza-es-valosaga. Letöltés: 2021. 07. 14.

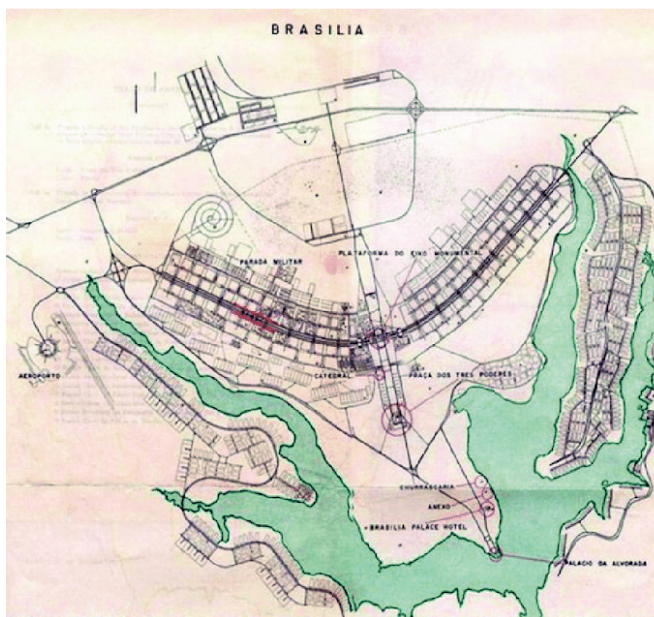
el, akinek Le Corbusier eszméi által ihletett építési terve (*Plano Piloto*, ún. „Pilotaterv”) 1957-ben lett nyilvános. Ebben az évben kapott megbízást a jövő főváros parkosítására Roberto Burle Marx tájépítész is

Juscelino Kubitschek „öt-éves terve” (az államelnök szállóigévé vált híres mottója „ötven év ötben” volt), emellett a kortársakat az ifjú Kennedyre emlékeztető energikus lendülete megfelelő keretet teremtett a grandiózus terv kivitelezésére. Az új főváros létrejöttében – akárcsak

Pétervár alapítása esetében – a személyes ambíció nagyon komoly szerepet játszott. A „város atyja”, Kubitschek, a „fáraó”⁹ már negyvenegy hónappal az építkezés megindítása után, 1960. április 21-én hivatalosan felavatta Brazíliavárost – mielőtt az ténylegesen elkészült volna.

Kubitschek építészei nemcsak templomokat, minisztériumi épületeket, lakóházakat, sugárutakat, parkokat terveztek, hanem valamiféle „tervszerű” életformát is próbáltak sugallni a város elrendezésével. Lúcio Costa tervezetének döntő eleme volt a monumentális, adminisztratív városrész (*civitas*) és a mindennapi élet tereinek (*urbs*) éles szétválasztása. Brazíliavárosban nemcsak minisztériumi szektor van (ez egy fővárosban talán természetes is), hanem külön vásárlószektor, lakószektor, szórakoztatószektor és irodaszektor. A gyalogosan nehezen átjárható szektorok, városnegyedek (sok helyen ma sincsenek járdák, a tömegközlekedés pedig legendásan rossz) épp a városias működés lényegét, a „nyüzsgést” lehetetleníti el. A várostervező, Lúcio Costa egy olyan jövőben reménykedett, ahol mindent ural a „tervezés”, és már csak repülőgéppel vagy autóval közlekednek az emberek (és ahol természetesen senkinek sem jut eszébe vasárnap fél kiló kenyérért leugrani a közértbe.) Maga a városrendezési terv is a jövő meghódítására, egy repülőgépre emlékeztet.

Brazíliaváros jól példázza az utca és vele együtt a hagyományos városi életforma halálát.¹⁰ Bár az új főváros lakónegyedei reprezentatívak és kényelmesek, a brazil

1. kép. Lúcio Costa városterve, az ún. Plano Piloto

⁹ akinek Brazíliavárosban emelt, monumentális mauzóleuma, a JK Memorial talán mégsem igazán illeszthető a haladás vagy egyenlőség eszményébe (memorialjk.com.br) Letöltés: 2021. 07. 15.

¹⁰ James HOLSTON: *The Modernist City: An Anthropological Critique of Brasília*, Chicago–London, The University of Chicago Press, 1989, 101–144.

kormánytisztviselők a hosszú hétvégéken mégiscsak a tengerparti városokba járnak pihenni és feltöltődni.¹¹

Oscar Niemeyer, Lúcio Costa, Burle Marx egy európai építészeti hagyományokkal szakító futurisztikus fővárost építettek fel, amely mégiscsak kénytelen – már csak lakói múltja, a Rio de Janeiróból a fennsíkra költöző tisztviselők miatt is – a tengert és vizet *megidézni*. Burle Marx tájépítész rengeteg szökőkutat és mesterséges tavat tervezett a városba, de ezek nagy része a dengue-lázat terjesztő szúnyogok miatt ma nem működik.

Tagadhatatlan, hogy a Brazíliaváros megalapításához fűződő gazdasági elvárások igazolódtak¹² (épp a Planalto lett az izmosodó brazil gazdaság egyik motorja), ám nagy kérdés, hogy a Brazíliavároshoz kapcsolódó társadalmi utópia beteljesült-e. Ahajdani kommunista építészek által megálmodott „lakószektorok” ma a parkjaikkal egyetemben jól őrzött felső középosztálybeli lakóparkokként funkcionálnak, ahova a „proletariátus” csak fizetett alkalmazottként léphet be. A Niemeyer és Costa által megálmodott főváros a munkásosztálynak szinte megfizethetetlen, a kiszolgáló személyzet a főváros környéki szatellitvárosokból (Gama, Ceilândia, Taguatinga, Samambaia, Núcleo Bandeirante, Sobradinho e Planaltina) jár be a lakószektorokba dolgozni. (De sokak számára Brazíliaváros épp ezért vonzó: itt alig mutatkozik gazdagság és szegénység, fennhéjázó luxus és nyomorúság brazil társadalomra mássutt jellemző ellentéte.)

Ez a Le Corbusier elvei alapján tervezett város mégsem egy Kelet-Közép-Európából ismerős betondzsungel. A sokakat nemcsak repülőgépre, hanem keresztre vagy pillangóra emlékeztető városkép a reneszánsz „tökéletes városokat” megidéző, könnyen áttekinthető geometriai rendet tükröz, befejezettséget és harmóniát sugall, és egyfajta jól átgondolt mikrokozmoszként tárul az utazók elé. (Az is kétségtelen, hogy a városterv, „Brazíliaváros álma” nem *ex nihilo* született. A tervezőket római városok is inspirálták, mint Palmyra, Szíria és annak *Cardo Maximusa*, a római város főútvonala és mindenekelőtt maga Róma.) Ráadásul a város főépítésze, Oscar Niemeyer a modern építészek többségével ellentétben nem kedvelte az egyenes vonalakat: a rengeteg betongömb, betonhullám – az alkotó szándékai szerint – az óceán és a brazil női formák, a „természet” inspirációját tükrözi. Ezek a Brazíliavárosban megfigyelhető hullámvonalak, gömbök, hajlatok Oscar Niemeyer és általa a modern brazil építészet legsajátosabb jegyei – immáron amolyan nemzeti sajátosságok.

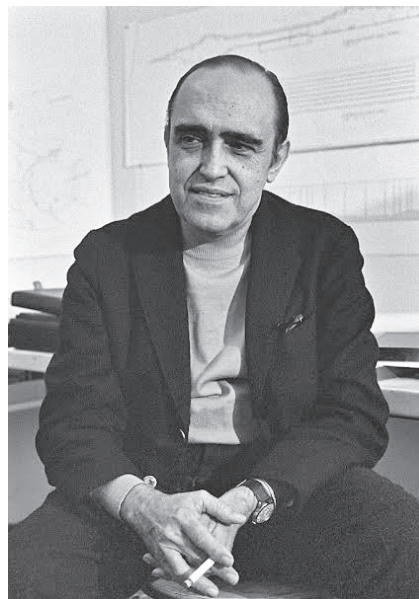
Brazíliaváros neve mindörökre összefonódott a XX. század egyik leghíresebb építészóriása, a Rio de Janeiró-i születésű Oscar Niemeyer (1907–2012) ars poeticájával, politikai hitvallásával és művészetével.

¹¹ Marcel BURSZTYN – Carlos Henrique ARAÚJO: *Da utopia à exclusão: vivendo nas ruas em Brasília*, Geneva, Labor et Fides, 1997, 26–31.

¹² Ernesto SILVA: *História de Brasília: Um Sonho, Uma esperança, Uma Realidade*, Brasília, CDL, 1998, főként 47–73.

Niemeyer már az *Escola de Belas Artes* hallgatójaként bedolgozott Lúcio Costa tervező irodájában, ahol nagyon hamar nevet szerzett. 1939-ben közösen tervezték a New York-i világkiállítás nagy sikert aratott brazil pavilonját. 1936 óta barátságot kötött Le Corbusier-val: vele dolgozott a Rio de Janeiro-i egészségügyi minisztérium tervein. A szélsőségesen baloldali (vagy inkább utópista) politikus Juscelino Kubitschekkel való együttműködése is a második világháború előtti évekre nyúlik vissza. Kubitschek mint Belo Horizonte polgármestere vele tervezette meg a Pampulha-tó partján kialakított új városrészt.¹³ Niemeyer nevéhez ezen túlmenően is számos emblemikus épület fűződött: az ötvenes évek elején São Paulóban ő tervezte a Dél-Amerika Kórházat és az első S alakú magasházat. Nemzetközileg elismert, számtalan díjjal kitüntetett, hírneves építész volt tehát, amikor Kubitschek kinevezte Brazíliaváros főépítészének.

2. kép. Oscar Niemeyer brazil építész (1907–2012)

De Niemeyer nem volt tipikus Le Corbusier-tanítvány. Már Belo Horizontében, a Pampulha-tó partján épített új városrészben ötvözte a brazil barokk építészeti jellegzetességeit a hajlított vasbetonban rejlő lehetőségekkel. Ez a „hajlékonyság” teszi majd „nemzetivé”, ízig-vérig brazillá a Niemeyer-féle modern építészetet.¹⁴

As Curvas do Tempo című kései életrajzában (melynek címét kicsit költőien talán „Az idő hajlatainak” fordíthatnánk) a nagy brazil poétikusan vall a szabad folyású, érzéki ívek iránti vonzalmairól, az épített környezet és természet (dombok, tenger), építészeti és szexualitás (női test), épített környezet és világegyetem kapcsolatáról – emellett az építészeti társadalmi céljairól is, mely a társadalmi harchoz hasonlóan képes (lehet) radikálisan megváltoztatni az emberek egymás közötti kapcsolatait.¹⁵ Önmagában persze az építészeti kevés egy társadalmi forradalomhoz, ezt még a kommunista Niemeyer is kénytelen elismerni: a felső középosztály lakta Brazíliaváros, a proletárok „kitelepülése” a városközpontból, a lassan-lassan Brazíliavárosban is meginduló favellásodás az építészeti, a művészeti önmagában vett elégtelenségét, eszköztelenségét is érzékelteti. (Az egész életében a szegényeknek építeni akaró Niemeyer majdnem százévesen szerzett *Tranquilo com a vida* – Békében az élettel – című dala a nyomornegyedekben élő emberek életének és halálának állít emléket.¹⁶ Ez a híres dal talán amolyan főhajtás is a Brazíliavárosból kiszorult szegényeknek.)

¹³ David UNDERWOOD: *Oscar Niemeyer and the Architecture of Brazil*, New York, Rizzoli, 1994, főként 54–81; 206–207.

¹⁴ Yves BRUAND: *Arquitetura Contemporânea no Brasil*, Rio de Janeiro, Editora Perspectiva, 2010, főként 181–195.

¹⁵ Oscar NIEMEYER: *As Curvas do Tempo: Memórias*, São Paulo, Editora Revan, 1999, főként 251–320.

¹⁶ A dal szövegének és zenéjének javarésztét Niemeyer szerezte és Edu Krieger zenész szólaltatja meg.

3. kép. Catedral Metropolitana Nossa Senhora Aparecida (Brazíliaváros)

Niemeyer számos reprezentatív középületet tervezett a fővárosban: a Nemzeti Színház (1957), az elnöki palota (*Palácio da Alvorada*, 1959), parlament (1960), Igazságügyi Palota (*Palácio da Justiça*, 1960), ám az egyik leghíresebb, leginkább emblemikus, legtöbbet fényképezett műve talán a főváros, Brazíliaváros jelképének számító katedrális: a *Catedral Metropolitana Nossa Senhora Aparecida*, melynek építése 1959-ben kezdődött el, ám csak 1970-ben fejezték be és szentelték fel. Érdekes kérdés, miképp lehetséges, hogy Fidel Castro barátjának, egy bevallottan ateista, élete nagy részében kommunista építésznek épp egy katedrális az egyik legismertebb műve – ahogyan az is, miképp szimbolizálhat egy kommunista utópia nevében fogant fővárost egy székesegyház.

A válasz talán nemcsak a latin-amerikai baloldal az európaiától eltérő sajátágában keresendő. Ne feledjük, a „tökéletes város” eszméje az emberi történelem folyamán soha nem volt elválasztható a szakrális tér megteremtésétől. Ráadásul maga Brazíliaváros sem csak egy minden ízében modern, „haladó” város (mely egymaga megtestesíti az *Ordem e progressót*, vagyis a *Rend és haladást*, az ország – a nemzeti zászlón is szereplő – mottóját), hanem ténylegesen is *szent város* is, Új Jeruzsálem, ma is számos vallási kinyilatkoztatás színhelye. Az olasz szent, Don Bosco 1883-as látomásában már megjelenik a brazil fennsík, ez az új tejjel-mézzel folyó Kánaán, és annak középpontjában egy szent város, egy új Jeruzsálem, az emberiség spirituális központja.¹⁷ Ráadásul a Torinóban „álmodó”, az Európát soha el nem hagyó szerzetes meglehetősen pontosan ki is jelölte az új főváros helyét. (A szalézi rend

Ezen a felvételen az öreg építész hallgatja saját szerzeményét: youtube.com/watch?v=e3yDpSPnjo. Letöltés: 2021.07.15.

¹⁷ Demétrio MAGNOLI: *O corpo da pátria: imaginação geográfica e política externa no Brasil, 1808-1912*, São Paulo, Editora da Universidade do Estado de São Paulo, 1997, főként 133–135.

ma is az egyik legtiszteltebbnek, „legbrazilabbnak” számít Brazíliában – számos iskolája, kolostora is található a fővárosban, az Amerikában soha meg nem fordul torinói szentet, Don Boscót pedig Kubitsekhez hasonló városalapítónak tekintik.) Ezért is lehetett az első épület Brazíliavárosban egy Niemeyer-tervezte *Ermida dom Bosco*, a város mesterséges tavának partján helyet kapó, apró, piramis alakú kápolna.

Az egyszerűségében és monumentalitásában is lenyűgöző „nemzeti katedrális”, a *Catedral Metropolitana Nossa Senhora Aparecida* csak annyiban emlékeztet a középkori Európa nagy katedrális építményeire, hogy láthatóvá teszi saját szerkezetét – Niemeyer másféleképp nem is próbál meg „rájátszani” erre az építészeti hagyományra. (Alfredo Ceschiatti belső térben belógatott angyalszobrai és Dante Croce a katedrális előtt elhelyezett apostolszobrai már jóval hagyományosabbak, ezek a konzervatívabb híveket is könnyebben megszólítják.) A székesegyház tizenhat, bumeráng alakú tornya, a legendás, ég felé nyúló ujjak mégis barokkos hatást keltenek. A Niemeyer választotta formának, a tökéletességet is sugalló tizenhatos számnak (négyszer négy) több misztikus értelmezése lehet; engem a brazil katedrális egy hatalmas virágra vagy óriási kehelyre emlékeztet. Niemeyer nem akarja megidézni a gótikát, a középkori vallásos érzékenységet „részleteiben”, ám közben mégis képes egy nagy erejű szimbólummal utalni rá, vagy legalább a középkori vallásos szellemet „újraalkotni” (áldozás, Szent Grál). De a templomóriásnak megannyi más értelmezése is lehetséges.¹⁸ Ha Pétervár „ablak Európára”, akkor a Brazíliaváros (melynek épp egy székesegyház az egyik legjellegzetesebb építménye) „ablak az ég felé”.

Az üvegezett mezőkkel épült vasbeton váz (tizenhat nagy betonparabola; a stégek között üveg, ólomüveg és üvegszál) egységes megjelenését még kapu sem bontja meg, a térszint alá helyezett templomtérbe is lejtős rámpa vezet. Pedig a katedrális tervezése közben Niemeyer törekedett az ipari karakter, a tiszta térmértani tömegekből képzett kompozíciók és kézműves jelleg szintézisére. A kézzel festett kerámiaburkolatok, az ólomüveg ablakok, az apostol-, Mária- és angyalszobrok és maga a harangtorony sem nagyipari technológiával készültek.

Niemeyer egyik nagy újítása az egyház (vagy éppenséggel a nemzet?) közösségi természetét bemutatni óhajtó centrális alaprajz. Ennek a templomtípusnak aztán számos követője lesz Latin-Amerikában, de magában Rio de Janeiróban is (ld. az Edgar Fonseca emelte székesegyházat). A brazíliavárosi katedrális tervezői emellett „szembementek” az egyház tridenti zsinaton alapuló liturgiai hagyományával, és „az oltárt eltávolították a faltól, körüljárhatóvá tették, mellé pedig ambótt helyeztek: azaz lehetővé tették az általános papság még aktívabb részvételét a szentmise misztériumában, így az építők a katolikus liturgiára is befolyással voltak.¹⁹ Brazíliaváros katedrálisát gyakran hasonlítják össze a Sir Frederick Gibberd tervez-

¹⁸ Igor FRACALOSI: *Clássicos da Arquitetura: Catedral de Brasília: Oscar Niemeyer*. In: Archdaily. 2013. VI.22., archdaily.com.br/br/01-14553/classicos-da-arquitetura-catedral-de-brasilia-oscar-niemeyer. Letöltés: 2021.07.14.

¹⁹ DRAGON Zoltán: *Középpontban a közösség: Latin-Amerika centrális templomai*. In: Építészfórum, 2020.04.26., epiteszforum.hu/kozeppontban-a-kozosseg-del-amerika-centralis-templomai. Letöltés: 2021.07.14.

te liverpooli érseki székesegyházzal is. A két épület közötti hasonlóság szemmel látható – és egyben megdöbbentő bizonyossága annak, hogy egy volt gyarmat területén épült templom inspirálhat egy nem akármilyen jelentőségű brit katedrális is.²⁰ A liverpooli érseki székesegyház is kör alakú építmény, felülről kinyúló magas tornyokkal. Ám a Gibberd-katedrális fegyelmezett, katonás, férfias benyomást kelt, míg a Niemeyer-székesegyház a maga hajlékony, szinte nőies íveivel egy szerves formára emlékeztet: egy óriási, a brazil fennsíkon virágzó növényre. Miközben persze tudjuk, Brazíliaváros katedrálisa egy olyan tájon „virágzik”, ahol nincsenek látványos tájlemek, hegyek, folyók, erdők vagy vizek – ebben az ország részben az utazó számára az épített táj mutatkozik meg természetként, lenyűgöző, szerves vegetációként – a nagysággal és a hajlékony, már-már virágszerű elemekkel megidézve valamiféle „ősi pompát”, fantasztikus, hajdan volt (vagy épp jövőbeli?) vegetációt – ami nagyon jól illik az „ígéret földjének” katedrálisához. (Bár a Niemeyer-székesegyház vasbetonból épült, formája miatt megelőlegezi az olasz Giuliano Mauri „növényies székesegyházait” is.)

Nem a „nemzeti katedrális” az egyetlen Niemeyer tervezte impozáns templom Brazíliavárosban. Egy másik székesegyház, a brazil katonaság *Rainha da Paz Catedralja* is egy Mária-templom (a latin országokban a Béke Királynője egyben a hadsereg patrónája is). A katonai sátorra emlékeztető formájú, nagyon merész, szögletes alakú, „férfiasan letisztult”, már-már minimalista hatást keltő székesegyházat 1994-ben szentelték fel. De talán nem ez a katonai katedrális Niemeyer legizgalmasabb szakrális épülete. 1942-ben, a második világháború előtt tervezte a Belo Horizonte melletti, a Pampulha-tó partján helyet kapó városnegyedben, benne a hullámzó formájú Szent Ferenc-templomot. Itt egy, a hömpölygő víz hullámaira emlékeztető fehér csík fogja körül a közvetlenül a tó partján épült kegyhelyet. És Niemeyer nemcsak a vizet, hanem a napfényt is belekomponálta az épületbe. A templom héja alatt rácsozott üvegfal helyezkedik el, így a víz fölött feltűnő nap fénye és az üvegfal kesze-kusza mintái a templomi áhítat része lesznek, spontán módon beépülnek a szertartásba. Az épített természet itt is amolyan „igazabb természet”: a lélek, a vágyakozás, a tudat alatt örvénylő vágyak és félelmek kivetülése. A kék-fehér dekoráció (ez már valódi kézműves munka) főhajtás a portugál *azulejo* hagyomány előtt.

Egy modern templomépítő fantáziája, „szárnyalása” is vetekedhet hát a középkori katedrálisok alkotóiéval. De a XX. századi társadalmi templomok társadalmi funkciója azért mégiscsak egészen más, mint a középkori kegyhelyeké. Niemeyer „nemzeti katedrálisát” nem a városban, városnegyedben élők (Brazíliaváros minisztériumi negyedében amúgy sem lakik senki), hanem a fővárost felkereső turisták tömegei látogatják. Egy középkori vagy barokk katedrális még állandó elfoglaltságot, hétről hétre változó, komplex művészi élményt nyújtott a katedrális környékén élőknek. Ez különösen a középkori Velencére volt igaz: az emberek szabadidejük nagy részét a templomban vagy a templomok előterében töltötték (itt

²⁰ Richard J. WILLIAMS: *Brazil. Modern Architectures in History*, London, Reaktion, 2009, főként 17–21; 63–94.

voltak az ünnepek vagy a színelőadások) – más hely nem is nagyon volt a lagúnák között. Egy jól működő középkori vagy barokk templom hétről hétre változó művészeti eseményeket kínált a híveknek – mint az köztudott, a szent helyeket a kor legnagyobb festői díszítették, a templomi ünnepeken a kor legnagyobb zenészei léptek fel. A templom magához vonzotta a környéken élőket, nemcsak a teret töltötte ki, hanem a hívők szinte teljes életidejét is.

A Niemeyer-féle „nemzeti katedrális” funkciójában a középkor nagy zarándok-templomaira hasonlít – a hívek (vagy inkább turisták) csak egyszer vagy kétszer keresik fel életükben. Ez a fajta templom nem szervezi meg az emberek minden napjait. De míg a római Szent Péter- vagy a compostelai Szent Jakab-katedrális komplex beavatásélményt jelentett (ahol a templom a spirituális értelemben vett „út”, a „próbatétel” végpontja), és maga a székesegyház is számtalan kulturális élményt (nemcsak képzőművészetet, hanem zenét, olykor vallásos színelőadást, Compostelában még táncot is) kínált az utazóknak, addig érdemes ezzel összevetni a brazil katedrális, a *Catedral Metropolitana Nossa Senhora Aparecida* már első látásra is szegényesnek tűnő kulturális „eseménynaptárát”.²¹ Ám a brazil székesegyház talán legnagyobb fogyatékosága mégiscsak az, hogy nincs olyan brazil illetőségű „gazdája”, akinek a „lábához” vagy ereklyéjéhez megérkezhetnének a messziről jött hívek... Vagy mégiscsak...?

A brazil katedrális „szentje” tulajdonképpen maga a brazil nemzet, mely saját erejét és függetlenségét ünnepli a Niemeyer-féle katedrálisban.

A templom mint közösségi és kulturális tér hanyatlását többen a modern építészet ridegségével magyarázzák. Ez nem teljesen korrekt. Brazília városban ráadásul azóta – a tervezők szándékai ellenében – megjelent a historizmus is: „A modern katedrálisnak nemsokára konkurense is akadt a Don Bosco-templomban, amelyet egy nemzedékkal fiatalabb építész tervezett. Ennek oldalfalait hagyományos, európai ízű, keskeny, csúcsíves ablakok tagolják. E templomban rendkívül megnyerő az ultramarinkék üvegezésen átszűrődő élénk színű fény. Még sohasem láttam épületet, melynél ez oly markánsan lett volna építészetileg meghatározó elem, mint itt. És ezzel, a Don Bosco-templommal a teljes egészében modern Brasília városba betört a historizmus. Az egész város szellemének ellentéte. Nem akarok sem ünneprontó, sem a korszerű építészet igazát valló nézeteimmel ellentétbe kerülni, mégis meg kellett állapítanom, hogy e kék fényben úszó, historizáló templomtérrel tört be a puritán kompozíciók közé az élet²²” – írja Kubinszky Mihály a Dom Bosco-templomról szóló lírai beszámolójában.²³

Ám a rég múlt hitéletet megidéző, misztikus hangulatú, sejtelmes, kékes fényben úszó Don Bosco-templom sem képes megállítani a katolikus hit nemcsak az egész brazil társadalomban, hanem Brazília városban is tapasztalható hanyatlását. Cesar Romero Jacob kutatásai szerint 2000-ben a hithű római katolikusok már csak a

²¹ A katedrális honlapja: catedral.org.br. Letöltés: 2021.07.12.

²² KUBINSZKY Mihály: „A negyvenéves Brasília”. *Magyar szemle*, IX., 2000/5–6. 198–203, 202.

²³ Az eltérő írásmódra a magyarázat: Kubinszky végig olaszosan, mi portugálosan írjuk a szent nevét.

népesség 66,6 százalékát tették ki.²⁴ Ennek ellenére Brazília város még brazil viszonylatban is különösen vallásos, spirituális hangulatú helynek számít, ahol évről évre ezoterikus vásárokat és fesztiválokat is tartanak. A katolicizmus nem teljesen fedi le a mai brazilok vallásos tájékozódását. A város legnépszerűbb, évente legtöbb látogatóval büszkélkedő temploma az 1989-ben felszentelt ökumenikus, különösebb építészeti nevezetességgel nem rendelkező *Templo da Boa Vontade* (A Jóakarát Temploma).

Brazília város mint Új Jeruzsálem, a Planalto mint az ígéret földje a brazil népi vallásosságban továbbra kitüntetett szerepet játszik. A Brazília városra különösen jellemző szinkretista tendenciák kapcsán a fővárosban letelepedő művészek egyenesen a Planalto misztikus kisugárzásáról beszélnek.²⁵ Ráadásul épp itt, a főváros mellett található a Tia Neiva médium által alapított, roppant népszerű Hajnal-völgye és a mellette létrejött Planaltina városa, ahol a világ minden tájáról érkezett, misztikus jelmezbe öltözött sámánok próbálják meg évről évre a kozmosz energiáit koordinálni. Ezekről a szinkretista jelenségekről és benne Brazília város (a *capital mística*, azaz a „misztikus főváros”) kitüntetett szerepéről Raphael Ferreira számolt be a BBC 2018. március 25-i adásában.²⁶

Ám ez az újfajta vallásos érzékenység – úgy tűnik – az épített környezetre, az emberkéz emelte szent helyekre már jóval kevésbé tekint tisztelettel.

Bibliográfia

- BÁNKI É.: *Telibold Velencében*, Budapest, Jelenkor, 2020.
- Y. BRUAND: *Arquitetura Contemporânea no Brasil*. Rio de Janeiro, Editora Perspectiva, 2010.
- M. BURSZTYN – C. H. ARAÚJO: *Da utopia à exclusão: vivendo nas ruas em Brasília*, Geneva, Labor et Fides, 1997.
- D. SIQUEIRA: „Novas religiosidades na capital do Brasil”. *Tempo Social*, São Paulo, XIV, 2002/5. 177–197.
- DRAGON Z.: *Középpontban a közösség: Latin-Amerika centrális templomai*, in Építészfórum, 2020.04. 26., epiteszforum.hu/kozeppontban-a-kozosedel-amerika-centralis-templomai. Letöltés: 2021.07.14.
- R. FONTANA: *Francesco Tosi Colombina*, Brasília, Charbel, 2004.
- I. FRACALOSSO: *Clássicos da Arquitetura: Catedral de Brasília: Oscar Niemeyer*. In: Archdaily. 2013.06.22., archdaily.com.br/br/01-14553/classicos-da-arquitetura-catedral-de-brasil-oscar-niemeyer. Letöltés: 2021.07.14.

²⁴ Cesar Romero JACOB: *Religião e sociedade em capitais brasileiras*. São Paulo, Edições Loyola, 2006, 23–32.

²⁵ Deis SIQUEIRA: „Novas religiosidades na capital do Brasil”. *Tempo Social*; São Paulo, XIV, 2002/5. 177–197.

²⁶ bbc.com/portuguese/brasil-43411162

- HAJNÁDY Z.: „A Pétervár-mítosz az orosz irodalomban”. *Modern Filológiai Közlemények*, VI., 2004, I. sz. 62–73.
- HAJNÓCZY G.: *Az ideális város a reneszánszban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- J. HOLSTON: *The Modernist City: An Anthropological Critique of Brasília*, Chicago–London, The University of Chicago Press, 1989.
- C. R. JACOB: *Religião e sociedade em capitais brasileiras*. São Paulo, Edições Loyola, 2006.
- KUBINSZKY M.: „A negyvenéves Brasília”. *Magyar szemle*, IX., 2000, 5–6. 198–203, 202.
- D. MAGNOLI: *O corpo da pátria: imaginação geográfica e política externa no Brasil, 1808-1912*, São Paulo, Editora da Universidade do Estado de São Paulo, 1997.
- O. NIEMEYER: *As Curvas do Tempo: Memórias*, São Paulo, Editora Revan, 1999.
- P. NICOLOSO: *Mussolini architetto*, Torino, Einaudi, 2008.
- SEBESTYÉN Á. A.: *Dél-amerikai álom: Brazíliaaváros mítosza és valósága*, 2020.04.29. epiteszforum.hu/del-amerikai-alom-braziliaaváros-mitosza-es-valosaga. Letöltés: 2021.07.14.
- E. SILVA: *História de Brasília: Um Sonho, Uma esperança, Uma Realidade*, Brasília, CDL, 1998.
- D. UNDERWOOD: *Oscar Niemeyer and the Architecture of Brazil*, New York, Rizzoli, 1994.
- R. J. WILLIAMS: *Brazil. Modern architectures in history*, London, Reaktion, 2009.

Rezümé

A szerző a brazil templom- és katedrálisépítészeti XX. századi fejlődését vizsgálja a nagy építész, Oscar Niemeyer (1907–2012) művészi és politikai nézeteinek tükrében. A brazil „nemzeti katedrális”, a Catedral Metropolitana Nossa Senhora Aparecida megszületése (1958–1970) elválaszthatatlan az új brazil főváros létrejöttétől – s egyben a gyarmati múlttól való szabadulás kényszerétől. Cikkében a szerző kitér az „ideális város” eszméjének történetére, a történelem sikeres (vagy kevésbé sikeres) főváros-alapításaira, vallás és társadalom, építészeti és társadalom, kommunista utópia és vallás kapcsolatára is.

Kulcsszavak: főváros, tökéletes város, gyarmati múlt, kommunista utópia, székes-egyház

Abstract

Sacrality and communist ideas in Brazilian church architecture

The author examines the development of Brazilian church and cathedral architecture in the 20th century in light of the artistic and political views of the great architect Oscar Niemeyer (1907–2012). The birth of the Brazilian “national cathedral”, the Catedral Metropolitana Nossa Senhora Aparecida (1958–1970), is inseparable from the creation of the new Brazilian capital and the imperative to free itself from its colonial past. In the article, the author also discusses the history of the idea of the ‘ideal city’, the successful (or not so successful) foundation of capital cities in the course of history, the relationship between religion and society, architecture and society, communist utopia and religion.

Keywords: capital, ideal city, colonial past, communist utopia, cathedral